

ПРИЛОГ ГРАЂИ ЗА ИСТОРИЈУ О ЈЕВРЕЈИМА КРУШЕВЦА

Арон Албахари, Сава (Саул) Шароњић,
Славољуб Шароњић

Арон Албахари, Сава (Саул) Шароњић,
Славољуб Шароњић

ПРИЛОГ ГРАЂИ ЗА ИСТОРИЈУ
О ЈЕВРЕЈИМА КРУШЕВЦА

Београд
2019.

Аутори: Арон Албахари, Сава (Саул) Шароњић, Славољуб Шароњић

Издавач: А. Албахари

Коректура текста: Биљана Албахари

Дизајн и техничка припрема: ИСТОК дизајн, Београд

Штампа: Службени гласник, Београд, 2019

Тираж: 150

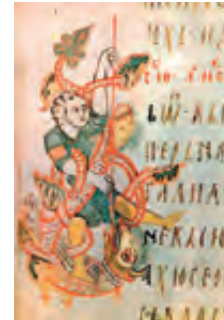
ПРИЛОГ ГРАЂИ ЗА ИСТОРИЈУ О ЈЕВРЕЈИМА КРУШЕВЦА

Известје о народном попису (влада) извршеном за 1921, година — Подаци о Јеврејима

У К Р У Ш

Општина Крушевац (у границама у данашње границе)

Полна група	Возраст	Сексуално стање	Величина породице			Укупно	Школа		Писменост	Црквеност			
			Отац	Мајка	Деца		До 4 године	Од 5 година					
136	Крушевац	136	74	534	110	4	369	211	158	12	427	377	338

Реч аутора

Реч аутора

Овај рад посвећен је Јеврејима Крушевца кроз приказ општих историјских и политичких прилика које су диктирале њихов статус и право на живот и рад у градовима и варошима у унутрашњости Србије у време династије Обреновића и после, па све до Другог светског рата. Рад уједно описује и судбине јеврејских породица и појединаца, који су или живели у Крушевцу, или неко време, ношени одређеним животним и пословним судбинама, боравили у овом граду, пре свега у времену између два светска рата. Нажалост, добар део овде датих описа и појединачних и породичних судбина посвећен је и њиховом страдању током Другог светског рата.

Верујем да ће збир овде прикупљених, обједињених и изнетих информација и грађе представљати вредан извор за чување успомене о животу и историји Јевреја Крушевца.

Арон Албахари

УВОД

Историја присутности и живота Јевреја у градовима и варошима централне и јужне Србије описана је у неколико књига и стручних радова више аутора. Па тако ауторка Жени Лебл у једној од својих књига даје сажете информације о Јеврејима у **Косовској Митровици, Крагујевцу, Лесковцу, Нишу, Новом Пазару, Пироту, Пожаревцу, Приштини, Смедереву и Шапцу** (књига *До коначног решења – Јевреји у Србији*). Иста ауторка написала је посебно и књигу о Јеврејима у **Пироту** (*Јевреји у Пироју*), а о животу и судбини Јевреја **Пирота** књигу су написале и ауторке Сашка Велкова и Мила Панајотовић (*Шалом из Пиројиа*).

О историји Јевреја **Ниша**, у форми писаног рада, обимну и интересантну грађу сакупила је дугогодишња председница Јеврејске општине Ниш – Јасна Ђирић, а о Јеврејима у **Новом Пазару** занимљиве информације истражили су и кроз своје текстове презентовали Ејуп Мушовић (*Новопазарски зборник 3*)¹ и Семир Гицић², те посебно Менто Ментовић и Мирјана Ајбл аутори књиге (*Јевреји Новог Пазара и околине*) из 2019. године.

Двојица крагујевачких историчара – Станиша Бркић и Миломир Минић, у својој књизи *Јевреји у Крагујевцу: ирילוј историји Јевреја у Србији*, дају нам историјски преглед живота Јевреја у **Крагујевцу**, почев од 19. века па надаље.

И о Јеврејима **Косова и Метохије** написана је књига (*Јевреји Косова и Метохије*). Њен аутор је Павле Целетовић Иванов. Али о Јеврејима на Косову и Метохији писао је више стручних радова и историчар Милош Дамјановић, као и бивши председник Јеврејске заједнице у Приштини – Чедо Прлинчевић.

Све ове књиге и радови вредна су грађа која даје информације о историјату присутности Јевреја у бројним градовима централне и јужне Србије.

---

1 Ејуп Мушовић, *Новопазарски Јевреји*, и *Новопазарски зборник 3* (Нови Пазар: Завичајни музеј, 1979), 23-26 (види: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Zavicajne_zbirke/Narodna_biblioteka_Novi_Pazar/Novopazarski_zbornik_1977-2010/NBNP_zbornik_1979#page/14/mode/1up).

2 Elektronske novine – Sandžak Press (vidi: <http://sandzakpress.net/novopazarski-jevreji>) (преузето 21.10.2016.).

Али један град, једна „варош“ на југу Србије, занимљиво, није била предмет посебног и детаљнијег писања о животу Јевреја у њему, и у многоме је изостало пуно информација у вези са тим. Реч је о граду **Крушевцу**. У већ поменутој књизи ауторке Жени Лебл, у додатку књиге, између осталог пренето је само једно сећање на једну крушевачку јеврејску породицу. И то је било безмало све до сада записано и представљено о Јеврејима у Крушевцу. А управо та околност заинтересовала је аутора овога рада да у времену, када се нажалост али и неминовно, биолошки смањује јеврејска заједница Србије, ионако већ начета и скоро уништена страдањима у тогу Другог светског рата, и када полако нестају и последњи сведоци тог времена, покуша да „баци“ бар неко светло на историју, живот и судбине Јевреја у Крушевцу.

Свему томе умногоме је допринео један случајни сусрет и разговор „на ту тему“, који је изнедрио и на светло дана изнео једну вредну, занимљиву и разноврсну грађу о Јеврејима Крушевца, коју су више година сакупљали, два брата, крушевачки Јевреји – Славољуб и Сава (Саул) Шароњић.

Зато ова књига представља комбинацију једног ауторског рада, и презентовања једне, срећом сачуване грађе, која треба да и на овај начин очува успомену на једну релативно малу, али животним судбинама занимљиву јеврејску заједницу, у и у вези са градом Крушевцем – *Лазаревим њрадом* – *Градом цара Лазара*. Све то је, сведочење о једном прошлом и несталом животу, времену и људима, али ако и то може продужити и сачувати сећање и успомену на њих, вредно је труда и пажње.

Хронолоїїја
Хронолоїїја

ХРОНОЛОГИЈА

Евидентирано присуство Јевреја на просторима старе Србије потиче још из времена владавине династије Немањића. Њих налазимо, осим у појединим документима, пре свега у хрисовуљама – даровним уговорима српских владара, било да се они односе на њихова добра на простору данашње Србије или и ван тих граница. Па тако, у хрисовуљама највећег српског краља и цара Стефана Душана, из 1337., 1345. и 1348. године, налазимо наводе и помене о Јеврејима, као и код његовог сина и наследника, српског цара Стефана Уроша V, у хрисовуљи из 1361. године.

Али ипак значајније и бројније присуство и живот Јевреја у Србији, могло би се рећи започиње када су 1492. године шпански краљевски пар Фердинанд од Арагона и Изабела од Кастиље издали едикт о протеривању Јевреја из Шпаније, и када су многи Јевреји већ раније под притиском и тортуром католичке Инквизиције која их је терала или да приме католичанство или „да умру“, изабрали опцију одласка из Шпаније (1492.г.) и Португала (1496.г.). Од стотина хиљада тада протераних Јевреја неколико хиљада њих је у наредних неколико деценија, па и током целог 16. века а и касније, своје уточиште и место за живот и рад потражило и на просторима данашње Србије. Разне животне и политичке прилике и неприлике, ратови и ривалства тадашње Турске, Угарске, Србије, Аустрије, Бугарске, који су се преламали и на просторима Србије, доводили су их преко Млетака (Венеције), Дубровника, Солуна, Једрена, Цариграда, али и Беча и Будима, понајвише и понајчешће у Београд, али и у остале делове Србије – Смедерево, Добрун, Ново Брдо, Рудник, Крушевац, Пирот, а после у 18. и 19. веку и у Крагујевац, Лесковац, Шабац, Ниш, Пожаревац, Приштину, Зајечар, Неготин, Књажевац и другде.

Са собом су донели разне вештине и знања и бавили су се бројним пословима и занатима. Закони локалних владара, па тако и у Србији, забрањивали су им поседовање и власништво над земљом, а тиме и насељавање у сеоским срединама и на сеоским поседима и бављење пољопривредом, па су они углавном били упућени на бављење занатством, трговином, лекарством, апотекарством, а коначно и пословима са новцем (зеленаштвом и банкарством). Као занатлије бавили су се израдом оружја и барута, израдом чохе за одела, трговали су вином, медом, свилом, воском, ђамбелотом, индигом,

зачинима, били су закупци рудника³ за које су владарима (прво српским, после турским) плаћали закупнине на име убирања пореза. Бавећи се свим овим пословима постали су осетна конкуренција у трговини Јерменима, Грцима и Дубровчанима, а коначно и Србима. И иако су редовно плаћали и посебне порезе (српским владарима *ѿелос*, а Турцима *ѿизију-харач*) за своје право на живот у одређеном месту, за право на бављење трговином, и своју личну, верску и имовинску заштиту у Србији, њихов формално-правни статус и слобода насељавања или бављења трговином и занатством од којих су живели, у многоме је овисила о правној регулативи коју су доносили поједини српски владари али често и од њиховог личног односа према њима.

Присуство Јевреја у **Крушевцу** први пут се помиње **1519.** године, када се као дужници једног дубровачког трговца наводе двојица крушевачких Јевреја – Лезер и Исмаил⁴. Од тада почиње и њихово постепено насељавање, како у Крушевцу тако и у осталим местима по унутрашњости Србије.

Занимљиво је помињање и повезивање Јевреја и Крушевца и кроз један посредни догађај. Наиме, у писаном документу из **1651.** године наводи се нестанак извесног Јеврејина Јакова, трговца вуном из Ниша. Два сведока су потврдила да је Јаков опљачкан и убијен у близини града Алаца-Хисара (турско име за Крушевац, што у преводу значи *Шарени ѿрад*). „*Рабин Аврахам Хананија, који је ѿгда боравио у Беоѿраду и коме је ѿредмети уручен, дошао је до закључка да су сведочења ѿрихватљива, ѿне је Јакова ѿроћласио мртѿвим*“⁵.

У време владавине кнеза Милоша Обреновића (1815-1839), због учешћа Јевреја у почетку устанка 1815. године, у снабдевању српских устаника оружјем и муницијом, кнез Милош их је прихватио без предрасуда и са поштовањем. Шта више, неколико људи из његовог непосредног окружења били су Јевреји: велетрговац и тајни лиферант српске војске Хајим бехор Давид (бивши председник Јеврејске општине у Београду у време Првог српског устанка), који је 1835. године, истрчавши из своје радње код

3 Бранко Надовеза и Биљана М. Јаковљевић, *Краћка историја Јевреја у Србији* (Београд, Културна заједница Крајине /КЗК/, 2013), 32, 51.

4 Богумил Храбак, *Јевреји у Беоѿраду: до сѿицања равнојравности (1878)* (Београд: Српски генеалогски центар, 2009), 18. Види: Државни архив у Дубровнику, Div. сапс. CVIII, 133 од 31. I 1519. и Test. not, XIV, 151'-2 од 4. II 1450.

5 Ženi Lebl, *Do 'Konačnog rešenja' Jevreji u Srbiji* (Beograd: Čigoja štampa, 2002), 69. Njen izvor za ovaj podatak je *Pene Moše II*, pitanje 27.

гостионице „Грчка краљица“, пред Милоша, упозорио кнеза на замку коју му је спремао београдски везир Јусуф-паша. Кнез га је од тада, од милоште прозвао „Дави(д)че или Давичо“⁶.

Затим, и лични лекар кнеза Милоша био је италијански Јеврејин Бартоломео Куниберт, па лични кројач Лазар Левензон, а капетан Јосиф Шлезингер (1794-1870 – слика десно), диригент и шеф оркестра војне музике Милошеве гарде, био је први војни капелник и композитор војничких маршева у Србији⁷. На захтев кнеза Милоша Обреновића 1831. године долази у Крагујевац, где оснива тзв. „Књажеско-сербску банду“, први српски војни оркестар⁸.

Због свега реченог кнез Милош је ценио и штитио Јевреје и користио њихову способност, и у свом личном интересу, али и у интересу Србије.

У то време и у таквој атмосфери број Јевреја који су се трајно населили у Крушевцу порастао је на више десетина. У „Изводу из арачког тевтера нахије Крушевачке“ за 1831. годину (слика на следећој страни), наводи се да је у Крушевцу пописано и евидентирано 7 јеврејских кућа (породица), док је осталих било 1879⁹.

То више нису били само трговци који су повремено долазили послом у варош, већ и они који су, пре свега бавећи се трговином, обезбеђивали за себе и своје породице свакодневну егзистенцију. Посвећени свом пореклу и коренима, одржавали су свој верски живот и идентитет, али и били укључени у општи, па и културни живот у граду. Па тако заједно са крушевачким Јерменима и Цинцарима 1892. године покрећу и учествују у уређивању и издавању шаливог часописа „Ђаволан“, „најстарије виђеног крушевачког

6 Небојша Поповић, *Јевреји у Србији* (Београд, Институт за савремену историју, 1997), 15.

7 Бранко Надовеза и Биљана М. Јаковљевић, *Крајска историја Јевреја у Србији* (Београд, Културна заједница Крајине /КЗК/, 2013), 73.

8 Ženi Lebl, *Do 'Konačnog rešenja' Jevreji u Srbiji* (Београд: Čigolja štampa, 2002), 39.

9 Бранко Перуничић, *Крушевац у једном веку 1815-1915* (Крушевац, Историјски архив, 1971), 74.

листа¹⁰. Овај лист, формата 31 центиметар, писан на четири стране, излазио је недељом, а цена му је била 0,5 пара. Текстови су потписивани псеудонимом, мастилом љубичасте боје. Први број садржи песму „Љубав“, а потпис је био „Искушеник“. То је био драмско сатирични текст, где уредништво позива на сарадњу читаоце, а оригинал рукописног листа налази се у Народној библиотеци у Београду.

56.	52	Мачковац	57	46	54	64	
57.	78	Стопања	82	60	76	99	
58.	46	Бреснопоље	48	34	55	67	
59.	30	Тобоце	35	31	20	52	
59. 1753.			Сумма:	1379	1498	1633	2571
1) Јевреји крушевачки							
7. У Крушевцу			7	3	3	9	
59. 1760.			Сумма:	1886	1501	1636	2567

ДА СРС — Начелство Округа крушевачког

Извод из арачког тевтера нахије Крушевачке, за 1831. годину

10 Наташа Јовановић, *Чишјај и дај даље! : руко(м)писана периодика : каталој изложбе* (Београд, Народна библиотека Србије, 2015), 22-23.

Јевреји православици
Јевреји православици
(Православни Јевреји)
(Православни Јевреји)

ЈЕВРЕЈИ ПРАВОСЛАВЦИ (ПРАВОСЛАВНИ ЈЕВРЕЈИ)

Нажалост, са променом власти и одласком кнеза Милоша 1839. године, околности за Јевреје, а поготово у унутрашњости Србије, су се погоршале. Наиме, у време *Уставобранићевског режима* (1842-1858) домаћи трговци су из конкурентских разлога стварали тешкоће јеврејским трговцима и издејствовали су ограничења за трговину Јевреја и за њихово право стицања својине на непокретности у унутрашњости Србије¹¹. Овај притисак српских трговаца је резултирао доношењем Уредбе од 12. новембра 1846. године којом се Јеврејима забрањује сваки даљи боравак у унутрашњости Србије и поседовање непокретности¹². Одредбе ове Уредбе одразиле су се и на свакодневни живот Јевреја у Крушевцу. Затечени и у ситуацији да морају доносити животне одлуке које им из темеља мењају статус, немали број крушевачких Јевреја, али и оних из Краљева, Јагодине, Туприје, Параћина, Трстеника и Врњачке Бање одлучује се да пређе на православље и тако покуша да промени околности свог статуса, живота и рада. Одлука је дефинитивно била несвакидашња, али и људски разумљива. Тако је тих година више од десетак крушевачких јеврејских породица, са десетинама чланова домаћинства, прешло у православље и почело један нови живот.

О околностима и атмосфери тог времена говори нам и истраживање¹³ једног од потомака тамошњих Јевреја – Саве (Саула) Шароњића (Шарон-Жидић). Овде преносим део његовог казивања:

„Све је почело протеривањем Кнеза Милоша из Србије, 1839. године, од стране тзв. *Уставобранићевца*. Потпуно супротно пракси Кнеза Милоша у третирању Јевреја као апсолутно равноправних грађана Кнежевине Србије, доносе се разне противјеврејске уредбе, као што је забрана Јеврејима да отварају трговину у недељу и на српске празнике.

11 Михаило Б. Милошевић, *Јевреји за слободу Србије* (Београд, „Филип Вишњић“, 1995), 31.

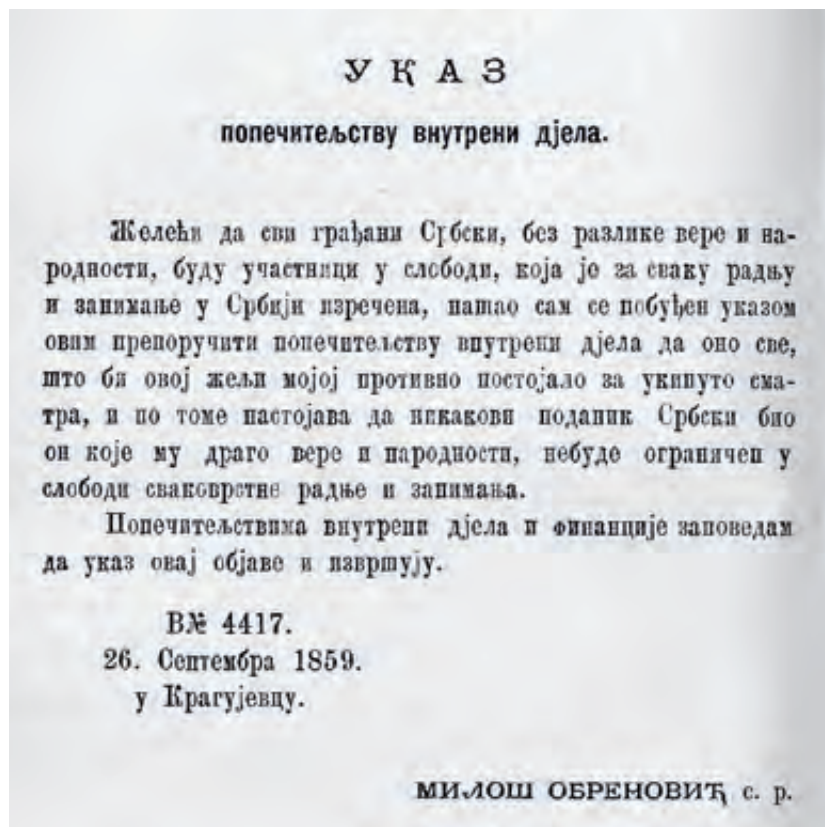
12 Небојша Поповић, *Јевреји у Србији* (Београд, Институт за савремену историју, 1997), 17.

13 Резултат овог истраживања, браће Славољуба и Саве (Саула) Шароњића о историји Јевреја и православних Јевреја у Крушевцу, вредна је, разноврсна, занимљива и ретка грађа коју су они годинама прикупљали, а коју чине записи, сећања, белешке, слике, фотографије, табеле и један сачувани примерак часописа „Меранос“ са списком свих православних Јевреја из 1919. године. Такође у њиховој породичној документацији сачуване су и индивидуалне биографије јеврејских породица у Крушевцу, као и свих оних Јевреја чије су животне судбине на било који начин и у било ком времену, биле у вези са овим градом.

На тај начин су им радње биле затворене и у суботу и недељу. То је изазивало велики губитак у послу. И све тако до 1844. године када Кнез Александар Карађорђевић под притиском Уставобранитеља (Аврам Петронијевић, Јеврем Обреновић и Тома Вучић Перишић), доноси Декрет којим се Јеврејима одузимају грађанска права и забрањује даље настањивање у унутрашњости Србије, већ искључиво у Београду, где ће бити на увид властима. Онима који су већ добили дозволу за насељавање у унутрашњост Србије, Министарство унутрашњих дела Србије, тражи да се дозвола поништи и ти Јевреји преселе у Београд. Прави разлог оваквог третирања, како Јевреја староседелаца тако и усељеника из Румуније и околних земаља, где су неупоредиво горе живели и чак погроме доживљавали, лежао је сасвим отворено у разним писмима и петицијама српских трговаца, уплашених да нису у стању да конкуришу Јеврејима у умешности трговине и развитка пословања у разним трговачким и занатским делатностима тога доба. Основни став српских трговаца био је да су Јевреји слободно живели и ширили своје пословање под турском управом, док су Срби грцали и патили бивајући потлачени у сваком погледу. Овакав став према Јеврејима одржао се, мање или више, до Берлинског конгреса 1878. године када се готово све мења у корист грађанске равноправности Јевреја у Србији.

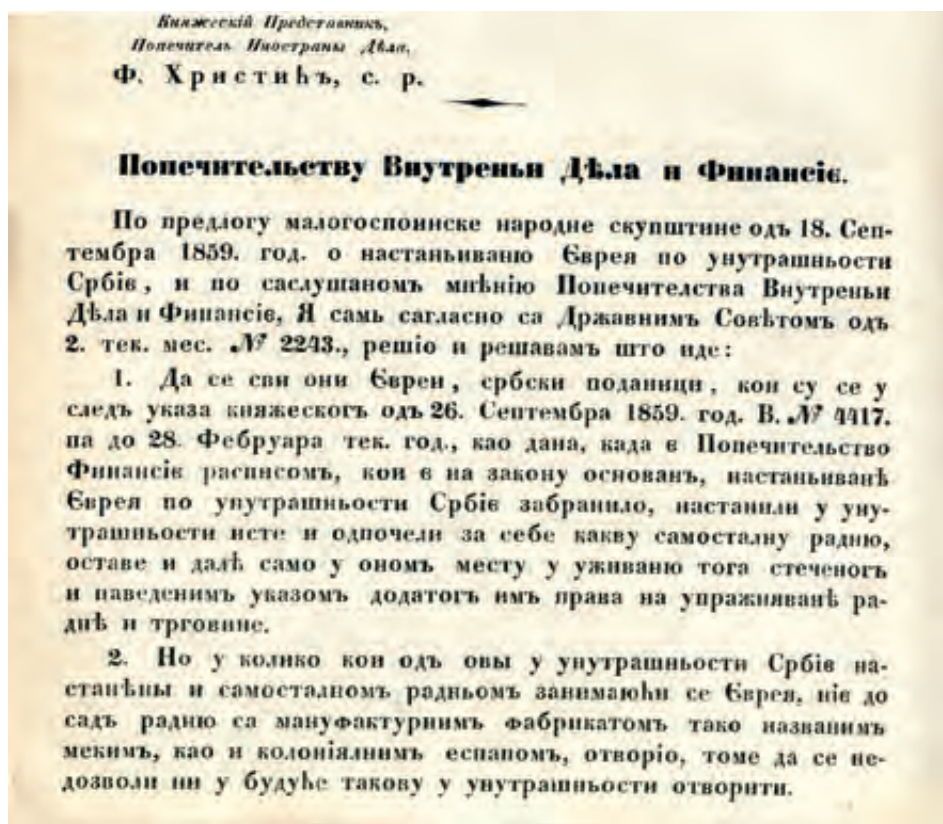
И сада коначно долазимо до разлога преобраћења вере. На почетку горе наведене кризе, 1845-их година, једна од уредби Министарства унутрашњих дела је захтевала да сви чланови јеврејске породице, после смрти најстаријег члана и оснивача фамилије, пређу из унутрашњости Србије у Београд. Тако је и мој чукун-чукун деда, по очевој линији, Аарон Шарон прешао у православље 2. августа 1852.г. на Дан Светог Елијаха – Илије. Ту је матирао законску одредбу која није предвидела и овакав јеврејски моменат и став. Постао је Србин који иде редовно у цркву, слави славу, а у кући празнује, колико је могуће, све јеврејске обичаје. Није протеран за Београд, већ је остао у околини Крушевца, где је одувек био и он и његови Сефардски (Шпански) преци, некада давно 1492., протерани из Шпаније. Неки други Јевреји су пре мога деде, а неки после њега учинили исту ствар. Променили веру и прешли у православље. Тако је урадила и давнашња породица моје мајке, која је такође јеврејског порекла. Ти нови, тзв. Мераноси, тихо су искључивани из јеврејских заједница, а споро али без проблема, прихватани у новој верској средини. Да би ипак некако отргли од заборава сећање на то ко су и шта су, женили су се и удавали међу собом. Отуда су настали и годишњаци као што је један једини сачувани примерак 'МЕРАНОС-а'. У Другом светском рату ови 'нови' Срби нису ни издалека пострадали као њихова јеврејска браћа по крви. Њихово чланство из јеврејских заједница било је одавно обрисано и заборављено. Можда и са пуним правом. Бог ће га знати!"

Политичке прилике у Србији су се мењале из године у годину. 1858.г. Милош Обреновић поново ступа на власт (до 1860.) те 26. септембра 1859. године доноси Указ којим даје верске и народносне слободе свим грађанима: „Желећи да сви грађани Србски, без разлике вере и народности, буду учесници у слободи.....и по томе настојава да никакви поданик Србски био он које му драго вере и народности, не буде ограничен у слободи сваковрсне радње и занимања.“¹⁴ (пуни текст Указа на слици доле). Ово је поново вратило Јеврејима могућност за слободно насељавање по унутрашњости Србије, па и у Крушевцу.

14 ЗБОРНИК ЗАКОНА И УРЕДАБА У КЊАЖЕСТВУ СРБИЈИ, УКАЗ попечитељству внутрени дјела (Београд, Штампарија и издање Државне штампарије, 1877), 346.

Чак и нови Указ његовог наследника Михаила Обреновића, од 4. новембра 1861. године, који Јеврејима поново ограничава боравак и бављење трговином по градовима и варошима у унутрашњости Србије, ипак дозвољава онима који су се у времену Милошевог Указа, од 26. септембра 1859. до 28. фебруара 1861. године, населили и започели са послом, да могу наставити и даље живети и радити у унутрашњости. У делу тог новог Указа (тачка 1.) између осталог пише: „*Да се сви они Јевреји, србски њоданици, који су се (већ, о.а.) ...настїанили у унуїрашњостїи истїе и оїїїочели за себе какву самостїалну радњу, осїаве и даље само у оном месїу у уживању њоїа стїеченої и наведеним Указом догаїїої им їрава на уїражњавање радње и їрїовине.*“¹⁵ (слика доле).

15 ЗБОРНИК ЗАКОНА и УРЕДБА и уредбених указа издани У КЊАЖЕСТВУ СРБИ од почетка до конца 1860. године XIII (Београд, у ПРАВИТЕЛСТВЕНОИ КЊИГОПЕЧАТЊИ, 1861), 194-195.

Исто тако да се недозволи ни другима у унутрашњости Србiе настанѣнима Евреима и другу дуѣанску радњу отварати, у колико досада на какву такову, као самостално, нису отворили.

3. Ово право настаненя Еврея у унутрашњости Србiе и упражняванѣ раднѣ по напредизложеномъ, да се ограничи само на личностъ оны до 28. Фебруара тек. год. у унутрашњости Србiе настанѣны и у упражняваню самосталне дуѣанске раднѣ наодећи се Еврея, са изключенѣмъ њыны наслѣдника.

4. Почемъ поменутой горе указъ говори само о „слободи упражняваня сваковрстне раднѣ и трговине,“ то да се и право у речи стовѣни Еврея сведу чисто на овай кругъ. На како се изъ акта Попечительства Финансiе о овай ствари види, да су неки одъ Еврея у унутрашњости Србiе куѣе и друга непокретна добра покуповали, на шта имъ истый указъ не давъ права: то да се они у унутрашњости Србiе настанѣни Евреи сведу у овомъ обзиру на найвише решенѣ одъ 30. Октомбра 1856. год. В. № 1660. о њима гласеће.

Попечительству Внутренни Дѣла саобштавамъ ово решенѣ да оно за нѣга зна и да се по њѣму управя.

Попечительство Финансiе нека ово решенѣ изврши, имаюћи тада и наредбу свима полицайнымъ властима издати, да оне одъ напредъ казаны у унутрашњости Србiе настанѣны Еврея рачунъ воде, да вишензложене точке точно испуняваю, и да се у обзиру настанываня Еврея по унутрашњости Србiе за будуће строго придржаваю найвишегъ решеня одъ 30. Октомбра 1856. год. В. № 1660.

В. № 2244.

4. Новембра 1861. год.
у Београду.

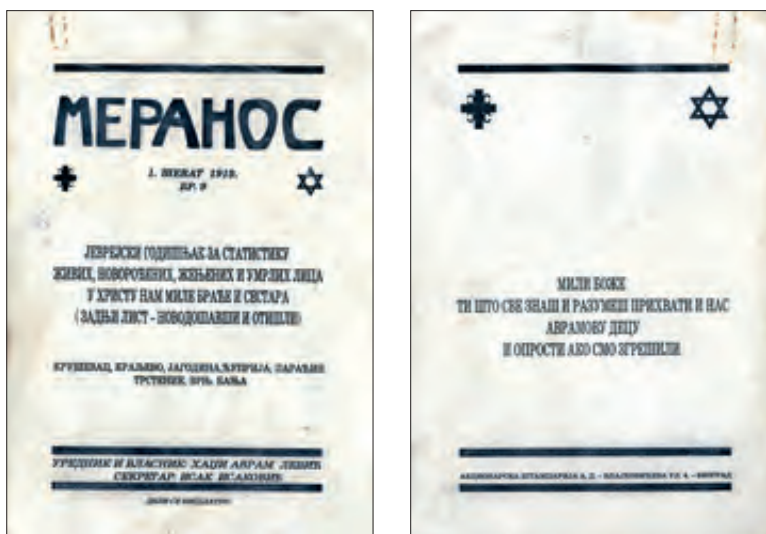
Михаилъ М. Обреновиѣ Ш.,
Князь Србскiй.

*Блажескiй Представникъ,
Попечитель Иностранн Дѣла,
Ф. Христиѣъ, с. р.*

Наставак пуног текста поменутог *Указа* Михаила Обреновиѣа (од 4. новембра 1861. године), а који се комплетно односи на Јевреје

Све то довело је до ситуације да су у Крушевцу тог времена, крајем 19. и почетком 20. века, живели Јевреји тзв. *Мојсијеве вере* (у много мањем броју), и Јевреји православци. Према резултатима пописа становништва од 31.12.1890. године, у Крушевцу је живело 20 Јевреја (*Мојсијеве вере*), а године 1921. било их је 12¹⁶.

А православних Јевреја било је много више. О њиховој ангажованости и међусобној повезаности говори и податак да су они 1907. године покренули и свој лист-годишњак под насловом **МЕРАНОС**, као „ЈЕВРЕЈСКИ ГОДИШЊАК ЗА СТАТИСТИКУ ЖИВИХ, НОВОРОЂЕНИХ, ЖЕЊЕНИХ И УМРЛИХ ЛИЦА У ХРИСТУ НАМ МИЛЕ БРАЋЕ И СЕСТАРА“. Предпоставити је да је лист излазио у малом броју примерака и искључиво за чланове општине, те да је први број штампан 1907. године, а да за време Првог светског рата није излазио¹⁷.

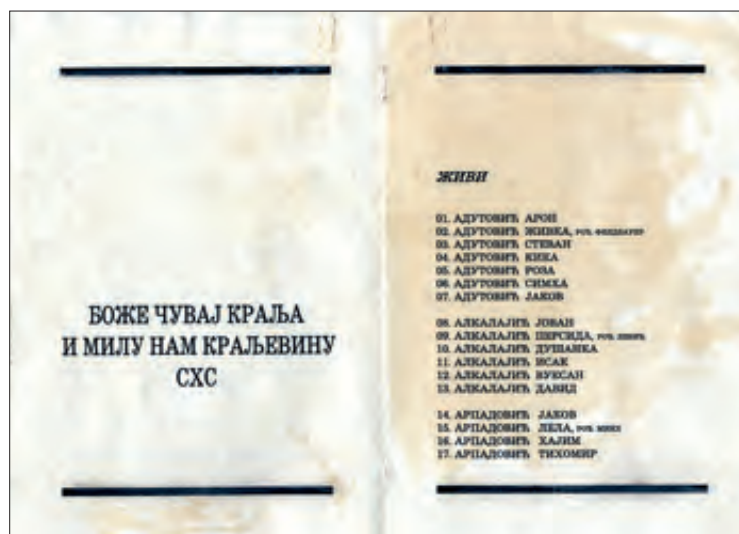
Већ и сам избор наслова овог годишњак „Меранос“ јасно упућује на њихову свесност о егзистенцијалној паралели коју су осећали у односу на оне Јевреје из 15. века, који су, да би могли остати да живе у Шпанији и Португалу, примили хришћанство, а звали

16 EL MUNDO SEFARAD, „Kruševac : Jevreji u Kruševcu“, <http://elmundosefarad.wikidot.com/kruševac> (преузето 9.11.2016.).

17 Ове претпоставке проистичу на основу аналогije у вези са нумерацијом броја 9, из 1919. године, која је уписана на, аутору овога рада једином познатом сачуваном примерку овога часописа-годишњака.

су их *Марани*¹⁸. Из садржаја броја 9 – једног од ретких сачуваних примерака овога годишњака из 1919. године, видимо да наведених породица православних Јевреја има 13, са укупно 64 члана. А са насловне стране, на којој се у заглављу налазе *крсти* и *Давидова звезда*, видимо да је уредник и власник овога годишњака Хаџи Аврам Левић, а секретар Исак Исаковић. Већ и по самим њиховим презименима, као и наведених породица у садржају текста, видимо да су већина њих свом изворном јеврејском презимену додали, у српском језику карактеристични суфикс „ић“.

О поменутом листу господин Сава Шароњић пише: „Као што можете видети, ово је нека врста статистичног годишњака Јевреја прешлих у православље. Односи се само на ту групацију Јевреја, и ту се не спомиње још један број, доста мали, Јевреја који су остали у својој вери. Назив МЕРАНОС је, по мени, ипак погрешно изабран, јер потиче из Шпаније. Тако су називали Јевреје преобраћене у католичку веру у Шпанији, Португалу и делимично Италији. Нашим Јеврејима из ових градова Србије, Крушевац, Краљево...и.т.д, назив се учинио прикладним, јер су постојале приче како ето Мераноси иако преобраћени у хришћанство, могу слободно славити поред српских и све јеврејске обичаје. И то је била истина кад је Србија у питању“.

18 Јевреји и Маври у Шпанији који су, под притиском инквизиције, морали да приме хришћанство, али су потајно и даље остали верни својој ранијој религији.

18. АРПАДОВИЊЕ РУЖИЦА	41. МИНИЊЕ - МИНЕУ ДУШАН
19. АРПАДОВИЊЕ МЕЛАНА	42. МИНИЊЕ - МИНУХ МЕЛАНА, рођ. 1842/1843/1844 - 1878
20. АРПАДОВИЊЕ РЕБЕКА	
21. ВАРУХОВИЊЕ САБА	43. НАГДЕРОКОВИЊЕ МОЈСИЈ - МОШЕ
22. ВАРУХОВИЊЕ ВСТЕРА, рођ. 1808/18	44. НАГДЕРОКОВИЊЕ ЗЕНИКА, рођ. 1808/18
23. ВАРУХОВИЊЕ ДАНИД	45. НАГДЕРОКОВИЊЕ ДАВИД
24. ВАРУХОВИЊЕ СТЕВА	46. НАГДЕРОКОВИЊЕ РАДОВАН
25. ВАРУХОВИЊЕ ФЛОРА	47. НАГДЕРОКОВИЊЕ МИСЛА
26. ИСАКОВИЊЕ ИСАК	48. НАГДЕРОКОВИЊЕ АБРАМ
27. ИСАКОВИЊЕ РОЗА, рођ. 1812/1813	49. НАГДЕРОКОВИЊЕ СЕЛА
28. ИСАКОВИЊЕ ДАНИЦА	50. НАГДЕРОКОВИЊЕ ФЛОРА
29. КОНИЊЕ - КОНИ ЗЕНИКА, рођ. 1808/18	51. НАГДЕРОКОВИЊЕ СЛОВОДАН
30. КОНИЊЕ - КОНИ МЕНАШИ	52. НАГДЕРОКОВИЊЕ РУЖА
31. КОНИЊЕ - КОНИ КИСТАУТАЈЕ	53. НАГДЕРОКОВИЊЕ АБРАМ
32. КОНИЊЕ - КОНИ ДАВИД	
33. ЛЕВИЊЕ ХАЦИ АБРАМ	54. СТАНОВЕЛО БРАНКО
34. ЛЕВИЊЕ ФЛОРА, рођ. 1808/18	55. СТАНОВЕЛО СТАНА, рођ. 1808/18/18
35. ЛЕВИЊЕ ВУК	56. СТАНОВЕЛО ИФРАИМ
36. ЛЕВИЊЕ ПИТАР	57. СТАНОВЕЛО КОСТА
37. ЛЕВИЊЕ СИМОНЦИА	
38. ЛЕВИЊЕ СТОЈАН	58. СТАНОВЕЛОВИЊЕ РАКНИА, рођ. 1812/1813
39. МАЏИКЛОВИЊЕ - БАУМ ЈАКОВ	59. ТАЈТАЦАКОВИЊЕ ИФРЕМ - ЈЕША
40. МАЏИКЛОВИЊЕ - БАУМ РОКСАНДА, рођ. 1808/18	60. ТАЈТАЦАКОВИЊЕ МЕЛЕНА, рођ. 1808/18
	61. ТАЈТАЦАКОВИЊЕ СЛОВОДАН
	62. ТАЈТАЦАКОВИЊЕ СЛАСОЈЕ
	63. ТАЈТАЦАКОВИЊЕ ЈАКОВ
	64. ТАЈТАЦАКОВИЊЕ ХЕРМЕНА, рођ. 1808/18

65. ШАРОВИЊЕ МИКАЕЛО - МОШЕ	
66. ШАРОВИЊЕ СОКА, рођ. 1812/1813	
67. ШАРОВИЊЕ РАДОИ	
68. ШАРОВИЊЕ УРОИ	
69. ШАРОВИЊЕ СЗОБИЦА	
70. ШАРОВИЊЕ РОКСАНДА, рођ. 1812/1813	
71. ШАРОВИЊЕ СИМХА	
72. ШАРОВИЊЕ ЈЕША	
73. ШАРОВИЊЕ ИЗЧЕТА	
74. ШАРОВИЊЕ ДАНИД	
75. ШАРОВИЊЕ ЛУЏА	
76. ШАРОВИЊЕ СРЉУКИ	
77. ШАРОВИЊЕ ОИРКЕИ	
78. ШАРОВИЊЕ ДРАГИЊА	
79. ШАРОВИЊЕ ЈЕША	
80. ШАРОВИЊЕ ИСАК - ИСА	
81. ШАРОВИЊЕ РАДОВАН - РАУД	
УМРЛИ	
1. АДУТОВИЊЕ ПИТАР, 1807/1807	
2. ВАРУХОВИЊЕ ЈОВАИ, 1809/1809	
3. НАГДЕРОКОВИЊЕ ЈАКОВ, 1807/1807	
4. СТАНОВЕЛО КОСТАВУТАЈЕ, 1807/1807	
5. ТАЈТАЦАКОВИЊЕ СИМА, 1807/1807	
6. ШАРОВИЊЕ МИЛОШ-МЕНАШЕ, 1807/1807	
	РОБЕНИ
	01. АТКАЛАЈИТЕ ДАВИД 1814
	02. АРПАДОВИЊЕ РЕБЕКА 1816
	03. ЛЕВИЊЕ СТОЈАН 1817
	04. НАГДЕРОКОВИЊЕ РУЖА 1814
	05. НАГДЕРОКОВИЊЕ АБРАМ 1816
	06. ШАРОВИЊЕ РАДОВАН - РАУД 1814
	ЖИВЕНИ - УДАТИ
	01. ХЕРМЕНА ЛЕВИЊЕ И ЈАКОВ ТАЈТАЦАКОВИЊЕ
	02. СТАНА ШАРОВИЊЕ И БРАНКО СТАНОВЕЛО

Из историје
Из историје

ИЗ ИСТОРИЈЕ

Из сакупљене и записане грађе о Јеврејима Крушевца, од стране доктора ветерине Славољуба Саула Шароњића (Крушевац 1948 – Крушевац 2005), који је и сам био Јевреј православне вере, а коју је понајвише пронашао у списима чувеног крушевачког писца, новинара и истраживача Антонија Маринковића, дугогодишњег радника Историјског Архива Крушевца, сазнајемо да је прво место где су се окупљали крушевачки Јевреји (и православни и Мојсијеве вере) било такозвано „Јеврејско кафанче“, касније кафана „Солун“. Године 1904. када је синдикат радника ојачао, основали су и сопствену кафану, где је одржано прво синдикално веће, и где су се окупљали млади радници Крушевца. Радницима Војног завода „Обилићево“ било је забрањено да улазе у синдикалне организације. Пошто је жандармерија прогањала синдикалне скупове, састанци су били организовани често и у приватним становима, па тако и у изнајмљеном стану јеврејске крушевачке фамилије Тајтацак.

У периоду 1903. године, у крушевачким радничким новинама број 36. од 30.06.1903. године изашао је чланак под насловом: „Тивфтинска обест“, где је карикиран положај Јевреја у Крушевцу, као одраз писања других новина у Обреновићкој Србији, што је имало снажан утицај у неким интелектуалним круговима Србије који су предњачили у мржњи према јеврејској популацији. Али срећом, таква писања нису имала подршку ширег слоја грађанства Србије, тако да је доласком Петра Карађорђевића осетно побољшан положај Јевреја у Краљевини Србији.

Тих година у Крушевцу је отворена и *Виша женска школа*. Отварање ове важне образовне установе помогли су новчано и сами Крушевљани, имућни трговци и занатлије. Приликом отварања школе, на дочеку народног посланика и књижевника Јована Скерлића, била је и **Лепа Петровић Пијаде**, **Милутин Гец** и доктор **Фрида Финкелштајн**, школски лекар и наставник за хигијену. Међу члановима био је и професор Емилио Мужа, Франтишек Бањек, Борисав Ханауска и друге угледне званице.

Изградњом железничке пруге Београд – Ниш, повећана је потреба за угљем као погонским горивом за парне локомотиве. Чешки Јевреји, **браћа Минх** из Параћина, још 1895 године добијају повластице и концесије за изградњу индустријског колосека на релацији Ћићевац – Параћин и Ћићевац – Крушевац. У Ћићевцу крај Крушевца,

изграђен је индустријски колосек ширине 0,6 метара, изграђена је сепарација и утоварна рампа и читава радничка колонија¹⁹.

Из истог текста сазнајемо да, када је у тешким годинама уочи Првог светског рата, Министарство војске Србије одлучило да због опасности која је претила Нишу од стране Бугара, у Крушевац преселе Главни одбор Црвеног крста Србије, са задатком да на рад у Крушевац дођу, позвани су и Јевреји – доктор **Марко Лето**, **Мика Адања**, **Алфред Медина** и **Моша Алкалај**. Главни одбор Црвеног крста као и санитетски материјал били су смештени у магацинима касарне „Цар Лазар“. Тих година, на молбу Моше Алкалаја и професора Универзитета Драгутина Ђорђевића, Крушевац су обишли Вера Хаум и група шкотских жена из санитета.

А те 1914. године, чланица Управног одбора Савеза ратних добровољаца Србије, Јеврејка **Наталија-Нети Мунк** (слика лево), отворила је Војну болницу при санитету крушевачком. Касније је морала да напусти војни гарнизон јер су Аустроугарске власти, на основу оптужби да болница лечи „ комите“, склонили је у Београд. Када је ова храбра жена, носилац Карађорђевог звезде са мачевима, која је учествовала у свим ратовима које је Србија водила за независност, ослобођење и уједињење, умрла 8. априла 1924. године, београдске новине су писале: *„Ова наша блајородна сестра Мојсијевог вере одужила се српском народу као рејко која наша жена. Она је прва српска добровољна болничарка и управна чланица за нас толико заслужној Јеврејској Женској Друшћива, првој женској друшћива које је основано у Србији“*.

Из времена Првог светског рата занимљива је и свакако вредна помена и прича о **Авраму Левићу** (слика лево), чија породица води порекло управо из Крушевца.

Као дугогодишњи начелник Министарства финансија, српски Јеврејин Аврам Левић, био је важан сарадник двојице српских министара финансија – др Лазе Пачуа и Стојана Протића. Овај потоњи је за њега једном приликом 1922. године у листу „Радикал“, између осталог изрекао и следећу похвалу: *„За све време*

19 Ови подаци кориштени су из књиге Мирослава Димитријевића „Ћићевац са околином“, 1999.

министровања моја и Пачуовој, Левић је био врло вредан и поуздан и врло сносан наш сарадник. Ако у раду нашем за државне финансије има нечеја доброга, кориснога и можда заслужнога, онда један не мали део припада Левићу.....Левић је за време рата (Првог светског, о.а.) у Лондону учинио Србији и српским државним финансијама и српском државном кредитију врло леких и врло умних услуга иако да је исправљао и исправио понеку не малу министарску грешку“²⁰.

Оно што такође веже Левића за Крушевац је и чувено *Мирослављево јеванђеље* из 12. века (странице из Јеванђеља – слике доле), најстарији споменик српске књижевности, које је Левић заједно са комплетним државним трезором и око 200 сандука злата, у октобру 1915. године у Крушевцу добио на поверење и чување, када су се српска влада, војска и Народна скупштина повлачиле пред Аустријанцима, Немцима и Бугарима, током Првог светског рата.

Тако ће *Мирослављево јеванђеље*, под будним оком и бригом Јеврејина Аврама Левића, прећи са српским народом пут албанске голготе, да би се преко Крфа и Солуна са њим и вратило у земљу 1918. године²¹.

Имали су Јевреји Крушевца и своје војнике у Првом светском рату, који су војевали за слободу Отаџбине, раме уз раме са Србима. У тој борби положили су и своје животе – **Јосиф Х. Тајтац** (погинуо на Мачковом камену 4. августа 1914. године), доктор

20 Михаило Б. Милошевић, *Јевреји за слободу Србије* (Београд, „Филип Вишњић“, 1995), 111.

21 М. Б. Милошевић, *Јевреји за слободу Србије*, 112.

Натан А. Тајтацак, санитарски поручник и трупни лекар VIII пука I позива (умро је 21. марта 1915. од пегавог тифуса)²², а поднаредник **Моша Мориц Тајтацак(овић)** прошавши голготу српског повлачења кроз Црну Гору и Албанију, те потом боравка на Крфу, болестан од прележаног тифуса, пребачен је у Швајцарску код сестре Калине, где умире 28. јула 1918. године и бива сахрањен као српски војник у Цириху.

Натан А. Тајтацак

Јосиф Х. Тајтацак

Мориц Тајтацаковић

22 СПОМЕНИЦА погинулих и умрлих српских Јевреја у Балканском и Светском рату 1912-1918 (Београд, Јеврејски историјски музеј: Савез јеврејских општина Србије, 2014), 32, 103.

*Прикази судбина
їојединих јеврејских
їородица и їојединаца*

*Прикази судбина їојединих јеврејских
їородица и їојединаца*

*їојединих јеврејских
їородица и їојединаца*

ПРИКАЗИ СУДБИНА ПОЈЕДИНИХ ЈЕВРЕЈСКИХ ПОРОДИЦА И ПОЈЕДИНАЦА

Послератних година, Крушевац је жива паланка, сва упућена на трговину и еснаф, често и инспирација многих уметника и песника. И српски ерудита, песник, књижевник и преводилац, Јеврејин **Станислав Винавер**, у својој путописној књизи из тих година (1920-1926), коју, занимљиво, штампа и објављује познати српски књижевник и издавач, такође Јеврејин – **Геца Кон**, дао је незаобилазне импресије о лепоти и архитектури Крушевца, Цркве Лазарице, жупских пољана и читав летопис летњег вашара у Крушевцу²³.

23 Станислав Винавер, *Гоч Ђори : једна југословенска симфонија* (Београд, ИК Геца Кона Београд, 1927), одломак *Пазарни дан у Крушевцу*.

Из огласа објављеног у *Београдским новинама*²⁴ а потписаног „Крушевац, 18. фебруара 1918.“, сазнајемо и следеће: „*Крушевачки Трговачки Омладинци приредили су концерат са иранком у сали “Хоџел Таково“ на дан 2/15. фебруара о.г., у користи сиротињске кујне и Црвеној Крсти. Овај концерат посећен је одлично од њ.о. окружној комаданџи, официра и мноштва грађана оба пола. Поред прихода добивеној од улазница дала су добровољне прилоге ова лица:“... па се у тексту уз набрајања осталих имена дародавалаца, помињу и имена крушевачких Јевреја: **Арон Јаков**, трговац; **Давид Мошић**, трговац; **Буко Бивас**; **Живка Голднер**; **Голднер Јохан**. А као један од седам чланова *Привременој приредивачкој одбора* ове хуманитарне приредбе наводи се и **Арон Б. Јаков** (који није, већ горе поменути А. Јаков, трговац).*

Крушевац, град на реци Расини, одмах после Првог светског рата добива и свој аеро клуб. Директор новооснованог Аеро клуба „Наша крила“ био је генерал Обрадовић, а инжењер у клубу **Тадја Сондермајер**. Са успоном „Фабрике челичних конструкција“ у Крушевцу, дошло је до развоја тешке индустрије и сарадње са „Икарусом“ из Земуна, тако да је склопљена кооперација за производњу крила за авионе „Брега 14“ који су тада били у наоружању Краљевине Југославије²⁵.

Из поменуте грађе Славољуба Саула Шароњића, сазнајемо да су 1923. године у Крушевцу, јеврејски брачни пар **Јулија и Евгеније Бидерман**, као акционари *Комџас и Дейозит* банке и прво акционарско друштво, те са капиталом од 5 милиона ондашњих динара, били и оснивачи Фабрике вагона и гвоздених конструкција. То је била прва покретна радионица у Србији за оправку вагона, нормалног и уског колосека. Посао је у почетку ишао добро, али већ 1928 године Фабрика конструкција је отишла под стечај, а Јулија и Евгеније Бидерман напуштају Крушевац и Србију.

Тих година у Крушевцу је основана и аптека „Свети Андреја“, до биоскопа „Таково“. Оснивач апотеке био је Јевреј **Лав Алкалај** са мајком **Елвиром**. Становали су у Чупићевој улици до „Филипа Пере“ - старој кући у барокном стилу, где је некад свраћао и Краљ Александар Обреновић. За време Другог светског рата породица Алкалај крила се у Великом Грклану, општина Купци, код фамилије Атанасијевић.

24 „Beogradske novine“, petak, broj 54, od 26. februara 1918. godine, strana 4.

25 Подаци о овоме преузети су из листа „Победа“ за 1995. годину.

Једна од свакако познатијих јеврејских фамилија Крушевца била је породица Тајтацк. **Анђелко Тајтацк** (1838-1920), први је оснивач у гајењу свилених буба у Моравском округу. Умро је у Крушевцу, а његов наследник **Морис** (Морис) **Тајтацк**, један од трију синова, наследио је житарски трговачки посао од свог оца. Поред тога управљао је и својом свиларом. Пре Првог светског рата венчао се у Крушевцу са **Ребеком**, рођеном **Адут** (рођена 10. фебруара 1882. године), из Београда. Обоје су потицали из успешних трговачких породица. Ребека и Морис (Мориц) Тајтацк имали су три кћери и сина. Терке су биле **Султана**, **Наталија-Беба** и **Софија**, а син **Давид** (слике доле: Султана, мајка Ребека, Наталија-Беба и чучи Софија, и слика десно – син Давид).

Мориц Тајтацк услед последица прележаног тифуса из Првог светског рата, умире 1918. године у Швајцарској (код већ поменуте сестре Калине). Ребека, која је остала сама са малом децом, продаје свиларске машине и све улаже у преуређење зграде за становање. Издавала је станове, и од кирије се издржавала цела породица, све до почетка Другог светског рата. Деца су завршила школе. Давид је радио у Смедереву, где је усавршавао трговачки занат, и са њим је била и сестра Султана. Наталија, као стручна учитељица, радила је у Младеновцу, а Софија је живела са мајком у Крушевцу²⁶.

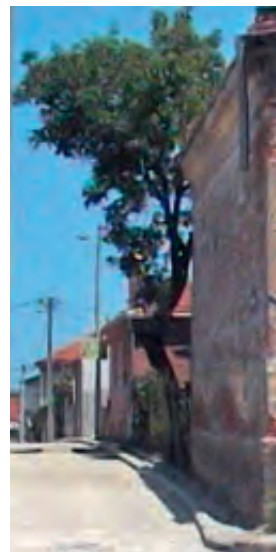
26 Крушевачке приче: Ко и како је спасао Rebeku, <http://www.rtk.rs/?p=24896> (преузето 8.11.2016.).

Ребека Тајтацак имала је рођену сестру која се звала **Вилма**, и била је удата за **Табор Рафаел**. Они су имали ћерку **Сару**, која је касније емигрирала у Америку.

Ребека је имала и блиску рођаку, госпођу **Лујзу Адут**. Муж јој је био трговац **Давид Адут**. Напустили су Крушевац брзо и живели у Београду, у улици Васина број 24. У периоду од 1922. до 1929. године у Ребекиној кући одржавани су пододбори независних синдиката, а међу активисткињама је била и професор **Даница Алтман**. На тим синдикалним састанцима често је долазио и **Јосип Бауер**, курир за Моравски округ.

Ребека Тајтацак је умрла после рата, 10. децембра 1954. године, и сахрањена је на Старом крушевачком гробљу. Поред гроба Ребеке Тајтацак постоји и гроб њеног прерано умрлог детета Анђелка, које је умрло у шестој години живота.

Још једна анегдота везана је за породицу Морица Тајтацаковића, конкретно за његову жену Ребеку и њихову децу – кћерке: Султану, Наталију и Софију и сина Давида. У време Другог светског рата у окупираном Крушевцу бити Јеврејин значило је прогон или смрт. А Ребеку и њену децу спасили су Крста Новаковић, апотекар и предратни председник општине и народни посланик и Коса Петровић, са породицама. Скривали су их прво у Крушевцу, затим их пребацили у село Доњи Крцин, где су остали до краја рата. Цело село је бринуло о Ребекиној породици. Добили су нова имена, храну и одећу, а све уз заштиту породица Новаковић и Петровић. Приликом доделе „Медаље Праведника“ коју спасиоцима Јевреја из Другог светског рата уручује држава Израел, уместо ових јеврејских добротинитеља, помрлих у деценијама после рата, медаљу су 2003. године примили њихови потомци Братислав Новаковић, Љубица Каћански и Драган Петровић. Примајући ово признање Драган Петровић је рекао: *„Волео бих да је моја мајка доживела да прими признање, али је умрла 1986. године. Ребекина породица је преживела рат и вратила се у Крушевац. И данас то сокаче, ми сџари Крушевљани, зовемо Ребекино сокаче (данашња Кумановска улица, слика десно, о.а.)“*²⁷.

27 126 srpskih pravednika: Izrael posthumno odlikovao spasioce Jevreja za vreme Drugog svetskog rata, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/11/05/srpski/R03110402.shtml> (преузето 8.11.2016.).

У послератним година, када су стварани погони фабрике „Барутана“ 1927. године, освојена је и производња гас маске, која је означена као (М-27). На њеном раду и проналаску учествује је млади инжењер фабрике „Барутана“ **Исак Барух**, који је у експериментима са „малодимним барутом“ и у раду са бојним отровом иперитом, касније подлегао болести.

У Крушевцу су, као питомци барутане „Обилићево“, живели и **Бекер Лука**, и **Бауер Отон** и **Вера** – муж и жена са ћерком **Дафином** Бауер, која је касније одселила за Вршац. Фамилија Бауер становала је у Балшићевој улици до пушкара Гилета. У фабрици – барутани „Обилићево“ био је и питомац **Јосиф Штренфелд**, који је као активан учесник СКОЈ-а бивао хапшен, а касније, током Другог светског рата и пришао јастребачким партизанима. Питомци барутане „Обилићево“ били су и **Вернер Стеван**, **Скубиц Карло**, **Шилделфелд Емерик**, **Шилделфелд Мирко**, **Еман Јозеф Хајду**. Сви су били питомци барутане „Обилићево“ и после првоборци Расинског округа.

Учитељи и васпитачи у Крушевцу били су и **Јанко** и **Олга Фиртел**. Службовали су у Крушевцу и све до Рибарске Бање. Олга Фиртел, рођена у Новом Саду, учитељица, а Јанко Фиртел дипломирани правник из Беча, имали су троје деце, а касније су службовали у околини Рашке.

Била је ту и фамилија **Нагдерон Аврама**, службеника на Железничкој станици у Крушевцу. **Нагдерон Давид**, ученик првог разреда и **Нагдерон А. Флора** ученица Гимназије, током Другог светског рата стрељани су на крушевачкој Багдали.

У Крушевцу је живела и породица **Брил**. Сестре Брил – **Славка** и **Леа**, као и **Кон Маргарита**, биле су ученице Гимназије и активне у „Соколском друштву“. Све три су стрељане од стране Немаца.

Уочи Другог светског рата у Крушевцу је било основано удружење „Стег“ од скаута „Цар Лазар“. То удружење имало је видног учешћа у прослави стогодишњице ослобођења града. По сећању старих Крушевљања, између осталих ученица и ученика, као активна чланица тог удружења помиње се и извесна јеврејска девојка **Матилда**.

Као специјалиста фтизиолог, једно време у Крушевцу борави и лекар из Загреба **Голднер Самуел**, звани доктор Милан. Рођен је 1906. године, а у Крушевац долази ради

обуке лекара физиолога. Кретао се на релацији Крушевац – Рибарска Бања. Неуморно је радио на обучавању кадрова нижих и виших медицинара.

У времену између два светка рата, из Мађарске се у Крушевац доселио и кожарски трговац **Арпад Франко** са супругом **Бертом** и ћерком **Едитом**. Арпад, Берта и ћерка Едита – ученица Гимназије и чланица „Соколског друштва“, стрељани су почетком Другог светског рата.

Породица **Артура** и **Ернестине Фелдбауер** била је из Будимпеште. Ернестина Фелдбауер рођена је 1888. године у Будимпешти, са девојачким презименом Најшпилер. У браку им се родило двоје деце; син **Павле Фелдбауер**, рођен у Будимпешти 28. августа 1914. године и ћерка **Ленка**. Артур са породицом долази у Крушевац 1925. године као кадар и стручњак. Радио је у Фабрици вагона у Крушевцу, а умро је 1937. Сахрањен је на Старом крушевачком гробљу. Њихов син Павле био је геометар. Почетком Другог светског рата, у априлу 1941. године, као официр војске Краљевине Југославије пао је у немачко заробљеништво, ухапшен и спроведен у логор Оснабрик, па потом премештен у Стразбур, а ослобођење је дочекао у Баркенбригу, тако преживевши рат. Павлова мајка Ернестина и сестра Ленка почетком 1942. године бивају ухапшене, пребачене у „Казнени завод“ под Багдалом, а онда их пребацују у нишки логор где су исте године и стрељане. Павле се по завршетку рата 1948. године иселио у Израел. Вратио се у Југославију 1958. године и оженио Душанком из села Бошњана. Напустили су касније Крушевац и настанили се у Бразилу.

Ева Нахир (Панић) родом је из Чаковца. Рођена је 3. августа 1918. Први муж је био предратни коњички официр, страдао од усташа. Касније се удала за Радосава Панића из Мале Крушевице код Крушевца. Илегално су радили за партизане. У њиховој кући крили су се СКОЈ-евци. После Другог светског рата, Радосав Панић, који је неочекивано био ухапшен по резолуцији Информбироа и оптужен као „народни непријатељ“, дубоко разочаран, исте ноћи обесио се у затвору. Због њеног не пристајања да потпише изјаву да јој је покојни муж био „издајник и народни непријатељ“, изјаву која је требала да буде објављена и у новинама, и инсистирајући да то није истина, Ева је „као народни непријатељ државе“ прво и сама провела у истражном затвору у Београду шест месеци, а затим је послата на Голи оток, односно женски део на острву Гргур, где остаје наредних 19 месеци, све до 29. новембра 1953. године. 1966. године исељава за Израел, где живи у кибуцу Шар Хамаким, све до своје смрти, у јулу 2015. године.

Почетком 1941. године, када су Немци као окупатори у Србији узимали за таоце Србе, Јевреје, Цигане и друге, дошло је до погоршања живота крушевачких Јевреја. У току Другог светског рата са избеглицама из Словеније дошао је у Крушевац и **Голдбергер Мајер**. Сасвим случајно ухапшен је када је седео у башти хотела „Европа“ и доручковао. Препознао га је немачки официр, комшија из Беча који је марширао у патроли града. А препознао га је као банкара. Стари Крушевљани знају га као господина **Мајера**. Касније је стрељан на Багдали. Тада хапсе и господина **Сингера**, који је био тумач код Крајс командатуре града Крушевца. Заједно са њима Немци хапсе и **Арпада Франка** и **Ота Хајдна**. Пун камион ухапшених Срба, Јевреја и Цигана стаје пред кућом породице Тајтацак. Давид Тајтацак, син Ребеке Тајтацак, видевши камион пун ухапшеника, бежи кроз двориште куће и на све повике нестаје у мраку. Зна се да је касније склоњен са мајком Ребеком и сестрама у село Доњи Крчин крај Крушевца, у фамилији Вељковића. Велика група талаца (Јевреја, Срба и Цигана) прикупљена је у Обилићевој улици, укупно око 80 људи и упућена је у концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу. Тих дана ухапшен је и трговац **Јакоб Гутман**, Јеврејин из Осијека, који се био склонио код пријатеља у Крушевцу. У исто време у Крушевцу је основан логор, такозвани „политички логор“, и до дана данашњег остао је назив „Казнени завод“ под Багдалом. Тих хладних јануарских дана, Српска државна стража – тзв. „Недићевци“ из састава пука у Крушевцу, обезбеђивали су стражу и надзор над ухапшеним људима. На путу Крушевац – Брус, могли су се видети наоружани „Недићевци“ са пушкама и пушкомитраљезом на узвишици. Наредник, „Недићевац“, бивши жандарм, зверски је мучио затворенике. Носио је кључеве око врата и био је страх и трепет за притворене људе. Много је мучио Јевреје и увек говорио: „Ем си комуниста, ем си Јеврејин“. Ту је био затворен и питомац Барутане, господин **Милхештајн** чије је српско име било Здравко Миладиновић. Тих дана у селу Сибница убијене су две Јеврејке које су се ту криле. **Ружа Клајн** и **њена мајка**. Мајка је била болесна и шлогирана, а убили су је у крвету. Четници су ћерку силовали и заклали.

Почетком 1941. године, када маса младих питомаца барутане „Обилићево“ бежи од Немаца, са задатком Партије у Крушевац долази и **Јосип Бауер**, курир за Моравски округ. По причању старих Крушевљана у том крају боравила је и **Даница Алтман**. Сви ти учесници НОБ-а касније су страдали у ратним дејствима.

Исак Хасон је рођен 05. фебруара 1904. године у Београду, а умро је 22. фебруара 1983. године у Краљеву. Био је син београдског трговца „лионском“ свилом на Дорћолу, баш код Калемегдана. Само што је стасао као дечак дошла је Аустроугарска окупација

и фамилија се склонила у Солун. У Солуну 1918. године завршава основну школу. 1927. године полаже испит зрелости у Београду, да би после отишао у Беч на студије. Диплому медицине стекао је у Болоњи 1933. године. Службовао је у Дебру, Скопљу, Бања Луци, Херцег Новом, Крушевцу и Краљеву. У Херцег Новом упознаје учитељицу Радмилу Ђирић, која је била родом из Ужица и са њом се касније жени. 1941. године Исака Хасона заробљавају Италијани и интернирају у логор у Ријечи („Дијаз“). Из логора га Немци одводе у Нирберг па у Фолкенау и Хамелбурк. Преживљава рат, настањује се у Београду и од 14 чланова породице никог свог живог не затиче. У Крушевац долази 1954. године, где ради као доктор – оториноларинголог. Одличан познавалац шаха, миран и скроман, после свађе са доктором Матићем, напушта Крушевац 1960. године, одлази за Краљево где га затиче и смрт.

Соломон Финци, рођен је 1904. године у Сарајеву. После мајчине смрти, са оцем, братом и сестрама одлази за Сплит и ту завршава основну и реалну Гимназију. На студије хемије прелази за Милано, 1925. године да би 1931. године завршио студије и постао доктор индустријске хемије. После школовања ради волонтерски хемијске анализе у Сплиту. 1932. године одлази за Земун, где служи војни рок. У Земуну упознаје Миру Кон са којом се жени. Једно време је радио код познатог књижара Геце Кона у Београду. Уз помоћ лажних папира 1941. године бежи из Београда са женом и сином. У Сплиту бива предавач у школи за избеглу јеврејску децу под италијанском окупационом зоном. Тих година, да би прехранио породицу ради и прековремено у производњи сапуна – модре галице, код једног сплитског Јеврејина. 1943. године, по слому Италије, бежећи од Немаца прикључује се партизанима. Исте године супругу и сина Немци одводе у Јасеновац и убијају. По завршетку Другог светског рата Соломон Финци заснива нову породицу и жени се са **Тином Хајон**, са којом га везује познанство још из сплитских дана. Из тог брака добија ћерку **Звездану**. Соломон Финци у ЈНА обавља разне дужности и бива одликован са више војних одликовања. Као експерта хемије, постављен је за директора крушевачке фабрике „Закићево“. Стари Крушевљани памте да је на посао долазио фијакером. Ћерка Звездана одлази за Израел, где ради као научник у једној медицинској лабораторији у Јерусалиму. Лабораторија болнице „Хадаса“ у Јерусалиму одаје Звездани признање за научне радове. 1959. године Централни комитет смењује Соломона Финција и доводи на његово место директора Воју Савића. На опроштају радници му приређују другарско вече, када добија први фотографски апарат „Кијев“. По завршетку Управног одбора Финци седа у фијакер, одлази на железничку станицу, а потом се настањује у Београду, где је 19. јуна 1987 преминуо. Сестра Тилда одржала је потресни говор у присуству многобројне родбине и пријатеља.

Доктор **Бенвениста С. Аврам**, рођен је 1902. године. Дипломирао је медицину у Бечу 1927. године. Са супругом **Луном** и сином **Милетом** настањује се у Крушевцу од 1938. године. Сво време Другог светског рата крио се по селима крушевачке околине, а већ по завршетку рата ради као бактериолог и 1949. године постаје директор Хигијенског завода. Као стручњак, бактериолог, обилазио је многа подјастребачка села. Много је пута био у Рибарској Бањи где је радио на просвећивању сељака. Одржавао је бројна предавања у Рибарској Бањи на тему „туберкулоза“. Међу првим лекарима радио је на БСЖ вакцини, коју је лично давао деци. Не зна се разлог зашто је 1952. године напустио Крушевац, а у Београду је радио као санитарни инспектор до пензионисања.

Тих година у Крушевцу је живела и фамилија **Калдерон, Флора** и **Ашер**. Флора је била рођена 1928. године. Нажалост, као и многи други крушевачки Јевреји, стрељана је – не зна се да ли на Багдали или на брду Бубањ код Ниша.

Такође, из „Извештаја за школску 1939-40 годину“ и “Извештаја за школску 1940-41 годину“ *Државне реалне гимназије у Крушевицу*²⁸, објављених у Крушевцу 1940. и 1941. године, може се видети да су ту гимназију похађали и јеврејски ученици: **Соломонов Леонтије, Соломонов П., Франк Хилда, Калдерон Давид, Полак Векослав** и **Сатлер Бранимир**, уз већ раније поменуте Франк Едиту и Фелдбауер Ленку.

---

28 Ове податке добио сам љубазношћу историчара Милоша Дамјановића из Косовске Митровице.

ЗА КРАЈ

Ето, ово су кратке црте из живота јеврејских породица и појединаца, који су или рођени у Крушевцу или их је приватни и пословни животни пут довео, на дуже или краће време, у Крушевац. Из свега изнесеног и написаног види се једна нит живота и историјских судбина живљења Јевреја у Крушевцу и његовој околини. Од свог доласка, уопште у Србију, ти тако звани шпански Јевреји, Сефарди, делећи сиромаштво и необразованост домаћег становништва, уклапају се у њихов живот и навике, са тренутцима који су у току своје историје били леви, али и оним временима која су нажалост била и болна. Овде пре свега мислимо на време Другог светског рата и Холокауст, односно њихово скоро потпуно уништење. За разлику од шпанских Јевреја, скоро сви Јевреји који су у Србију долазили из Аустрије, Мађарске, Чешке или Русије, тако звани Ашкенази, углавном су били школовани и са неким стручним знањима. Србија Милоша Обреновића у прво време није имала ниједног школованог лекара, већ је лечење било у рукама народних „видара“ и путујућих Грка-исцелитеља. Јевреји, као и сви други страни држављани, примани су у државну службу уговорима на једну годину, са могућношћу продужења, тако да после седам година проведених у Србији, прелазе у српско подаништво постајући државни службеници у грађанском и војном санитету. После Берлинског конгреса 1878. године и доношења Устава 1888. године, Јевреји су у Србији званично добили грађанску једнакост.

Постепено економско јачање српске јеврејске популације допринело је њиховом масовнијем интелектуалном уздицању и видном присуству не само у санитетским службама већ уопште у укупном економском и културном животу Краљевине Србије, а потом и Краљевине Југославије. Својим исказаним патриотизмом припадници верске јеврејске заједнице, Срби-мојсијевци, како су често сами себе називали, одужују се српском народу и држави великим пожртвовањем, прво у Првом балканском рату, па српско-бугарском рату, а онда коначно и у Првом светском рату. Постају привржени и често асимиловани у свеукупном српском националном ткиву. Нажалост, многе од њих, чак и већину, све то није могло спасити окрутне и сурове судбине, њиховог скоро физичког истребљења током Другог светског рата.

Зато све ово испричано и овде записано о Јеврејима Крушевца треба да бар мало расветли и сачува од заборава један, па макар и мали део историје овога града, а која

је у вези са овим људима – Јеврејима *Мојсијеве* али и православне вере. Она је као нераскидиви део њихових индивидуалних животних прича и судбина у вези са овим градом, али и слика једног прошлог времена из историјског наслеђа самога града.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ:

1. “Београдске новине” број 54, од 26. фебруара 1918. године, страна 4.
2. Димитријевић, Мирослав. *Ћићевац са околином : антропологеографска и историјска студија*. Београд: Одбор за село Српске академије наука и уметности и Културно-просветна заједница Србије, 1999.
3. Elektronske novine – Sandžak Press, <http://sandzakpress.net/novopazarski-jevreji> (преузето 21.10.2016.).
4. EL MUNDO SEFARAD, „Kruševac: Јевреји у Крушевцу“, <http://elmundosefarad.wikidot.com/kruševac> (преузето 9.11.2016.).
5. Храбак, Богумил. *Јевреји у Београду: до стицања равноправности (1878)*. Београд: Српски генеалогички центар, 2009.
6. Извештај за школску 1939-40 годину, *Државне реалне гимназије у Крушевцу*, Крушевац, 1940.
7. Извештај за школску 1940-41 годину, *Државне реалне гимназије у Крушевцу*, Крушевац, 1941.
8. Јовановић, Наташа. *Читај и дај даље! : рукописана периодика : каталог изложбе*. Београд: Народна библиотека Србије, 2015.
9. Колекција докумената и фотографија породице Саве (Саула) Шароњића (Шарон-Жидић) из Београда.
10. Лебл, Жени. *До 'Коначног решења' Јевреји у Србији*. Београд: Чигоја штампа, 2002.
11. Милошевић, Михаило Б. *Јевреји за слободу Србије*. Београд: „Филип Вишњић”, 1995.
12. Мушовић, Ејуп. *Новопазарски Јевреји, у Новопазарском зборнику 3*. Нови Пазар: Завичајни музеј, 1979.
13. Надовеза, Бранко и Биљана М. Јаковљевић. *Крајња историја Јевреја у Србији*. Београд: Културна заједница Крајине /КЗК/, 2013.
14. Перуничкић, Бранко. *Крушевац у једном веку 1815-1915*. Крушевац: Историјски архив, 1971.
15. Поповић, Небојша. *Јевреји у Србији*. Београд: Институт за савремену историју, 1997.
16. Radio televizija Kruševac, „Kruševačke приче: Ко и како је спасао Rebeku“, <http://www.rtk.rs/?p=24896> (преузето 8.11.2016.).
17. Сборникъ закона и уредба и уредбены указа изданы у Княжеству Србији (Одъ почетка до конца 1860. године.) XIII. (Београд: У Правителственой књигопечатни, 1861), 194-195.
18. *Споменица поинулих и умрлих српских Јевреја у Балканском и Свјетском рајџу 1912-1918*. Београд: Јеврејски историјски музеј и Савез јеврејских општина Србије, 2014.
19. 126 српских праведника: *Izrael posthumno odlikovao spasioce Jevreja za vreme Drugog svetskog rata*, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2003/11/05/srpski/R03110402.shtml> (преузето 8.11.2016.).
20. Винавер, Станислав. *Гоч иори : једна југословенска симфонија*. Београд : ИК Геце Кона Београд, 1927.
21. Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875. год. Књ. 30. Београд: Штампа и издање Државне штампарије, 1877.

САДРЖАЈ

Увод	7
Хронологија	11
Јевреји православци (Православни Јевреји)	17
Из историје	27
Приказ судбина појединих јеврејских породица и појединаца	33
За крај	43
Литература и извори	46
Белешка о ауторима	49

БЕЛЕШКА О АУТОРИМА

Арон Албахари рођен је 1959. године у Сарајеву. Дипломирао је на Правном факултету у Сарајеву 1984. године. Од 1992. живи и ради у Београду.

Последњих петнаестак година бави се истраживањима и писањем одређених садржаја из шире јеврејске тематике, која објављује на сајту под насловом *Јеврејске теме* (www.jevrejskete.me.in.rs).

На конкурс за радове са јеврејском темом, који већ 62 године организује Савез јеврејских општина (раније Југославије, а сада Србије) награђена су три његова рада: *Јевреји као пророци у Кур'ану и муслиманском веровању* (2013), *Антички Израел у документима суседних народа и земаља* (2015) и *Библија је била у праву...! – Археолошки и документарни докази навода из Библије* (2018).

Један број његових радова објављен је у више јеврејских часописа бивше Југославије (у Сарајеву, Београду, Загребу, Подгорици) и Израела. Два рада објављена су и у сарајевском *Ослобођењу* (у недељном додатку *Пољеди – Крајња хронологија Јеврејске заједнице у Босни и Херцеговини* – 2013, као коаутор), и у првом броју београдског часописа *Алиа мунди* – магазина за културну разноликост (*Поријекло мелодије народне џезме "Кад ја њођох на Бембашу"* – 2017).

Аутор је књиге „Илустрована библиографија књига о Јеврејима и јеврејству објављених у Босни и Херцеговини од 1820. до 2018. године“.

Сава (Саул) Шароњић рођен је у Крушевцу 1955. године. Завршио је Факултет политичких наука у Београду. У ССИП-у-дипломатској служби од 1978. до 1986. године. Професионално се бави сликарством од 1969. до данас. Излагао широм света. Живи на релацији Београд - Париз. Са братом Славољубом прикупљао и комплетирао вредну писану грађу, слике, фотографије и документа која се односе на историју живота Јевреја у Крушевцу. У личном фонду поседује редак примерак оригинала часописа „Меранос“ (број 9, из 1919.г.), јеврејски годишњак који су од 1907. године издавали Јевреји Крушевца и околине, а који су прешли на православље.

Славољуб (Саул) Шароњић рођен у Крушевцу 1948. године. Завршио је Ветеринарски факултет у Београду. Дуги низ година сакупљао је грађу о Јеврејима Крушевца, о чему је сачинио и вредан запис на око десет куцаних страна са подацима о бројним јеврејским породицама и појединцима који су рођени или живели у Крушевцу. Забележио је бројне информације о њиховим занимањима и пословима, местима окупљања, о социјалним и друштвеним догађајима из њихових живота, а све то нарочито у времену између два Светска рата. Нажалост, али вредно за историју и сећање, описао је и трагичне околности њиховог личног и породичног страдања у време Другог светског рата. Умро је у Крушевцу 2005. године.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(=411.16)(497.11)"15/19"
323.15(=411.16)(497.11)"15/19"

АЛБАХАРИ, Арон, 1959-

Прилог грађи за историју о Јеврејима Крушевца / Арон Албахари, Сава
(Саул) Шароњић, Славољуб Шароњић. - Београд : А. Албахари, 2019 (Београд :
Службени гласник). - 50 стр. : илустр. ; 22 cm

Слике аутора. - Тираж 150. - Белешка о ауторима: стр. 49-50. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 46.

ISBN 978-86-901464-0-6

1. Шароњић, Сава, 1955- [аутор] 2. Шароњић, Славољуб, 1948-2005 [аутор]
а) Јевреји -- Крушевац -- 16в-20в

COBISS.SR-ID 279234060

